

Говорим по-украински. Лексические и фразеологические нормы языка

*Н. А. Волотовская,
доцент кафедры теоретического
и славянского языкознания БГУ,
кандидат филологических наук*

Одной из важнейших задач обучения языку, в том числе украинскому как иностранному для русскоговорящих студентов, является формирование культуры устной и письменной речи, что предполагает организацию систематической работы над такими коммуникативными качествами речи, как правильность, точность, выразительность, богатство, уместность, чистота, логичность. Правильность речи требует соблюдения нормативности, то есть следования нормам литературного языка на всех его уровнях. Большинство ученых признана классификация норм по их отнесенности к языковым уровням: выделяют нормы произносительные (орфоэпические и акцентологические), лексические и фразеологические, словообразовательные, грамматические (морфологические и синтаксические). Как показывает практика, наибольшие трудности при усвоении вызывают лексические, фразеологические, а также произносительные нормы, которые по сравнению с другими типами норм в меньшей степени поддаются систематизации и кодификации.

Ученые отмечают тот факт, что зачастую, обладая довольно высоким уровнем интеллектуального развития и обширными речевыми возможностями, в ситуации устного или письменного общения человек выражает свои мысли бедно, элементарно [3, с. 19]. Среди причин данного явления в научно-методической литературе [4, с. 39–40] отмечаются следующие:

- насыщенность книжного рынка художественной литературой низкого качества, которая формирует соответствующий художественный вкус читателей, особенно молодежи, и к тому же изобилует довольно грубыми нарушениями норм литературного языка;
- недостаточно устойчивый интерес к чтению, что наблюдается уже в раннем школьном возрасте;
- несоответствие речи дикторов радио и телевидения нормам литературного языка;
- обилие ошибок в такой широко распространенной печатной продукции, как газеты и журналы, рекламные плакаты, различного рода объявления, этикетки, инструкции и т. п.;
- недостаточно развитые общеучебные навыки (работа со словарями, справочной литературой и др.).

Соблюдение лексических норм означает прежде всего употребление слов с учетом их значения, следование правилам лексической сочетаемости слов.

Для эффективного общения в различных речевых ситуациях необходим высокий уровень владения лексическими нормами, достижению которого способствует обогащение словарного запаса студентов через активное самостоятельное чтение научной и художественной литературы, устное общение на украинском языке, общая эрудированность, поскольку специфика лексики – подвижность, наличие переносных значений, изменение значений слов под влиянием контекста – позволяет вести речь не столько о конкретных правилах словоупотребления, сколько о наиболее общих их закономерностях, постижение которых возможно лишь на практике.

Фразеологические нормы требуют правильного, уместного использования в устной и письменной речи фразеологизмов с учетом наиболее важных их признаков: оценочности, неделимости и воспроизводимости. Немотивированное изменение состава, структурно-грамматическое изменение, искажение образного значения фразеологических единиц приводят к нарушению фразеологических норм.

Очевидно, что в условиях ограничения времени на изучение лексических и фразеологических норм и их многообразия на начальном этапе обучения украинскому языку белорусских студентов целесообразным представляется обратить их внимание преимущественно на те нормы, которые чаще всего нарушаются.

Наиболее распространены следующие **типы речевых ошибок**, к появлению которых приводит нарушение лексических норм:

- употребление слова в несвойственном ему значении;
- нарушение лексической сочетаемости слов;
- употребление многозначных слов, приводящее к двусмысленности;
- смешение паронимов;
- неточность в употреблении иноязычных слов;
- избыточность высказывания, или плеоназм;
- неуместное повторение однокоренных слов.

Для осознанного овладения лексическими нормами студентам-филологам необходим базовый уровень теоретических знаний о языке, лексике и лексикологии, лексическом значении слов и его типах, а также о системных отношениях в лексике. На закрепление теоретического материала и формирование соответствующих умений и навыков направлены предлагаемые ниже **задания и упражнения**. Они могут быть использованы при проведении учебных и факультативных занятий в старших классах филологического профиля.

1. Определите тип полисемии (метафора, метонимия, синекдоха).

Гірке життя, ходити в золоті, замкнута людина, тенор захворів, зняти гіпс, кам'яне серце, сонце сміється, село прокинулось, очей не показувати, міцна дружба, солодкий голос, уважна аудиторія, взяти язика, набути кухню,

гострий розум, читати Шевченка, місто не спить, жити під одним дахом, дієтичний стіл, вікно в розкладі.

2. С приведенными словами составьте предложения, в которых бы они употреблялись в прямом и переносном значениях. Определите тип переносных употреблений слов (метафора, метонимия, синекдоха).

Легкий, зала, сміятись, рука, зелений, в'янути, золото, сердечний.

3. Распределите неполные омонимы по группам в зависимости от того, какую функцию в контексте они могут выполнять: омофоны, омографы, омоформы.

Ніс, підніс, дорога, мати, добою, води, наніс, мила, гори, цеглина, вина, став, роман, музика, втому, світла, потри, вартою, назустріч.

4. Приведенные слова сгруппируйте в синонимические ряды, определите доминанту каждого из них. Со словами двух синонимических рядов составьте небольшой рассказ.

Горіти, ввічливий, Батьківщина, давній, рідний край, минулий, уважний, мерехтіти, вихований, палахкотіти, сяяти, вітчизна, ветхий, старезний, чемний, палати, жевріти, стежка, доріжка, сміливий, хоробрий, любов, здібний, плай, дорога, відважний, кохання, талановитий, пильний, здатний, шлях, рішучий, тропа, мужній, тліти, стежина, доблесний, непоборний, шанобливий, героїчний, любощі.

5. В приведенных предложениях найдите антонимы, охарактеризуйте их по структуре и семантике.

1. Маленька праця краща за велике безділля. 2. Краще чесно, ніж безчесно. 3. Чим нива чорніша, тим хлібець біліший. 4. З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдешся – того й наберешся. 5. Краще з розумним загубити, як із дурним знайти. 6. Краще відвертий ворог, ніж зрадливий друг. 7. У липні на дворі пусто, зате на полі густо. 8. Хвали день увечері, а жінку рано. 9. З праці – радість, а з безділля – смуток. 10. Де щира праця – там густо, а де лінь – там пусто. 11. Без роботи день роком стає. 12. Багатому і діти чорт колише, а бідному і янгол не рідня. 13. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнись. 14. З великої хмари малий дощ буває. 15. Що легко прийде, те легко піде.

6. Прочитайте текст. Составьте рассказ-антоним.

Моя перша порада: як тільки ви зайшли до кінозалу, негайно сядьте. Бажано на своє місце. І, звичайно, в своєму ряду. Тоді зніміть шапку (якщо ви її носите), скиньте пальто чи плащ і покладіть на спинку стільця, що попереду вас, якщо товариш чи товаришка безцеремонно почне лягати на ваш одяг, зробіть йому (їй) зауваження. Бажано голосно. У кінозалі завжди треба розмовляти дуже голосно, бо інакше вас не почують.

Роздягнувшись і добре вмостившись, лізьте до кишені. Своєї. Якщо ви жінка, то до сумочки. Діставайте бутерброди (хліб із сиром або ковбасою) і їжте. Добре до ковбаси з сиром йде часник. Отож не забудьте прихопити з собою один-два зубчики. Коли ви не взяли бутерброд, то жуйте кекс, облизуйте «ескімо» або лузгайте насіння, соняшникове.

Як тільки на екрані з'являться титри, починайте читати. Теж голосно. Бажано так, щоб вас чули аж у останньому ряду. Читайте назву фільму, чиєї студії цей фільм, читайте, хто які ролі грає, потім коментуйте всі події, що відбуваються на екрані. Це, як не дивно, в кінозалах роблять не всі. Більш того, трапляються мало виховані типи, які починають шикати або, простіше кажучи, затуляти коментаторові рота. Не дають людині розкритись до кінця (О. Чорногуз. «Як поводитися в кіно»).

7. *Определите тип каждого из приведенных фразеологизмов.*

Бити байдики, закинути вудку, собаку з'їв, відвести очі, ходором ходити, передати куті меду, точити яси, чиста душа, дивитися крізь пальці, задирати ніс, вилетіти в трубу, брати за душу, тримати язик за зубами, циганське тепло, підняти на сміх, носити воду решетом.

8. *Найдите антонимические пары фразеологизмов. Определите лексическое значение каждого из приведенных фразеологизмов.*

Аби день до вечора; ніде курці ступити; хоч трава не рости; не з хороброго десятка; не покладати рук; хоч голки збирай; як мокре горить; сліпому видно; кіт наплакав; умиватися сльозами; плентатися у хвості; зарубати на носі; кури не клюють; аж кипить у руках; брати близько до серця; вибілювати зуби; викинути з голови; грати першу скрипку; не з заячого пуху; темний ліс; хоч в око стрель; хоч конем грай.

(Аби день до вечора – не покладати рук; аж кипить у руках – як мокре горить; брати близько до серця – хоч трава не рости; вибілювати зуби – умиватися сльозами; викинути з голови – зарубати на носі; грати першу скрипку – плентатися у хвості; кури не клюють – кіт наплакав; не з заячого пуху – не з хороброго десятка; темний ліс – сліпому видно; хоч в око стрель – хоч голки збирай; хоч конем грай – ніде курці ступити).

9. *Подберите фразеологизмы со следующим значением. С 5-ю фразеологизмами составьте предложения (текст).*

1. Підневільно, безрадісно, без інтересу, абияк. 2. Ризикуючи досягти бажаного або не втратити. 3. Вводити в оману, відвертати увагу, заморочувати голову кому-небудь. 4. Говорити невиразно. 5. Говорити про когось, хто постарів, утратив сили. 6. Помилитися в розрахунках, з поганого вибрати гірше. 7. З передісторії, яка мало кого цікавить, дуже здалека, від самого початку. 8. Немає грошей. 9. Обмовляти, звинувачувати когось у чому-небудь. 10. Бездушний формаліст, бюрократ. 11. Власною працею добувати засоби для існування. 12. Сердитися, дивитися неприязно, вороже. 13. Втратити сором, власну гідність. 14. Почати навчатися. 15. Зовсім,

остаточно, цілком, гостро. 16. Бути щасливим, мати завжди удачу. 17. Дуже темно. 18. Марнувати молоде життя. 19. Бездіяльно проводити час, нічого не робити. 20. Прагнути одночасно досягти успіху в різних справах, починаннях. 21. Образитися, розгніватися. 22. Потурати, догоджати вередливому. 23. Нестримний, дуже голосний сміх. 24. Про заплутані питання. 25. Алегоричний спосіб висловлювання думки. 26. Дуже сильний голос. 27. Настирливо повторювати одну і ту саму думку. 28. Стримати себе від чого-небудь (плачу, посмішки, стогону). 29. Про боягуза.

Фразеологизмы для справок:

єрихонська труба; паперова душа; або пан, або пропав; аби день до вечора; був кінь та з'ївся; баки забивати; від Адама; вішати всіх собак; вітер у кишенях гуде; бубоніти під ніс; позичити у Сірка очі; езопова мова; в пух і прах; у сорочці народитися; в поті чола; гордіїв вузол; сісти за парту; ловити тав; в'янути на пні; хоч в око стрель; вовком дивитись; ганятися за двома зайцями; гомеричний регіт; виміняти шило на швайку; годити як болячці; жувати жвачку; закусити губу; заяча душа; як сич надутися.

10. Сгрупуруйте приведенные фразеологизмы в синонимические ряды со следующими значениями: 'откровенно, искренне', 'молчат (замолчат)', 'легкомысленный', 'преувеличивать', 'проучить'.

Робити з мухи слона; як у рот води набрав; зайчики в голові стрибають; і рота не розкрити; показати, де раки зимують; з відкритою, душею; тримати язик за зубами; всипати по перше число; показати, де козам роги правлять; язика проковтнути; горобці цвірінькають у голові; ані гу-гу; з відкритим серцем; згущати барви; мовчанку справляти; поклавши руку на серце; перетворювати карася на порося; як на сповіді; вітер у голові свище; ні пари з вуст.

(З відкритою, душею; з відкритим серцем; поклавши руку на серце; як на сповіді.

І рота не розкрити; тримати язик за зубами; ні пари з вуст; як у рот води набрав; язика проковтнути; мовчанку справляти; ані гу-гу.

Вітер у голові свище; горобці цвірінькають у голові; зайчики в голові стрибають.

Робити з мухи слона; згущати барви; перетворювати карася на порося.

Показати, де раки зимують; всипати по перше число; показати, де козам роги правлять.)

Речевая культура является одной из составляющих общего культурного развития человека, поэтому их изолированное формирование невозможно: постижение культурных традиций, правил поведения, принятых в социуме, происходит через язык, а речь индивида отражает уровень его общей культуры. В современном обществе человек, обладающий высоким уровнем культурно-речевой подготовки, является более конкурентоспособным и имеет гораздо больше шансов добиться успеха в любой области, чем не обладающий социокультурной и речевой компетенцией. Осознание этой

взаимосвязи очень важно для студентов, стоящих перед проблемой самоопределения, поиска своего места в обществе и построения успешной карьеры.

Литература

1. **Читай і знай! – 2: Довід.-практикум з фонетики, орфоєпії, орфографії, лексикології, фразеології сучасної української мови / О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, І.А. Ярошевич. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 206 с.**

2. Шкуратяна, Н.Г., Шевчук, С.В. Сучасна українська літературна мова: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – 688 с.

3. Суворова, Е. Г. Методика обучения письменной речи с учетом жанрово-стилистической дифференциации (продвинутый этап, технический профиль): автореф. дисс. ... канд. педаг. наук / Е. Г. Суворова. – М., 1985.

4. Сорокина, Н. Г. Формирование практической грамотности на уроках русского языка в условиях современной школы / Н. Г. Сорокина // Русская словесность. – 2001. – № 3.